

Globalització i control de la ciutat. *Fordisme* i disciplina. *Postfordisme* i control punitiu

ROBERTO BERGALLI¹

Cap d'estudis en criminologia i política criminal.
Facultat de Dret de la Universitat de Barcelona

51

1. GLOBALITZACIÓ

Efectivament, fa més d'una dècada que se sent a parlar de *globalització*. Des del punt de vista semàntic, aquesta paraula ha adquirit un significat transcendent malgrat ser desconeguda com a substantiu en les llengües europees més difoses. En castellà no existeix com a tal, ni tampoc en anglès, alemany o italià; no la registren els diccionaris. Idiomàticament consisteix en un neologisme, malgrat tenir un ús molt difós, i la seva traducció en totes aquestes llengües i en altres ha adquirit connotacions vinculades gairebé exclusivament a l'expansió d'un sistema de desenvolupament de l'economia que, precisament perquè està conquerint el món, es qualifica com a *global*, adjectiu que és reconegut pels diccionaris per a qualificar substantius que es «prenen en conjunt» (RAE tom 1, 1992, 1041).

Considerar en conjunt algun objecte, situació o període és una actitud que permet veure el tot, però de vegades impedeix advertir alguns aspectes parcials i dificulta, com a conseqüència, una visió detallada del que s'observa. Això és el que succeeix, en general, quan en parlar de globalització l'anàlisi es concentra

1. ROBERTO BERGALLI, nascut a Buenos Aires (Argentina), ha estudiat dret i ciències socials a la Universitat Nacional Local, on va obtenir el doctorat. Va continuar els estudis de perfeccionament en criminologia i sociologia jurídica a Cambridge (Regne Unit), a Roma i a Köln, on va obtenir un doctorat en Sozialwissenschaften (Richtung Rechtssoziologie U. Kriminologie). També va obtenir un tercer doctorat en dret, a Salamanca. Ha estat director científic de l'Institut Internacional de Sociologia Jurídica (Oñati, País Basc). Actualment és professor a la Universitat de Barcelona (UB), al Departament de Dret i Ciències Penals de la qual dirigeix el màster europeu *Sistema penal i problemes socials*. És director d'un màster internacional a les universitats Autònoma Metropolitana (Azcapotzalco) i Tlaxcala, a Mèxic, i d'un altre a la Universitat Nacional de Rosario (Argentina). És coordinador de l'especialitat en sociologia jurídicopenal del programa de doctorat en dret de la UB i cap d'estudis del graduat en criminologia i política criminal (UB). Ha publicat 172 col·laboracions en revistes de la seva especialitat d'Amèrica i Europa i 23 llibres com a autor, editor o coeditor.

sobre qüestions estrictament pròpies o vinculades a les activitats econòmiques i s'eviten els fenòmens que es generen en esferes culturals o jurídiques de la vida social.

És indubtable que l'impuls d'un procés globalitzador en el camp de l'economia planetària va ser possible quan no hi va haver obstacles que dificultessin el moviment de capitals i mercaderies. Les fronteres dels Estats nació i els murs (de ferro, de bambú, de *la vergonya*, etc.) que van separar diferents sistemes de dominació —sorgits amb vigor després de la Segona Guerra Mundial (Tractat de Jalta)— van impedir que la previsió marxiana d'*El manifest comunista* es pogués complir amb la celeritat assignada a la internacionalització del capitalisme.

Per tant, l'esfondrament de la Unió Soviètica com un dels dos pols que sostenien l'hegemonia mundial va arrossegar en la seva caiguda alguns dels murs —avançada per la gran agitació que va provocar la caiguda del de Berlín— i va esperar així l'expansió d'una forma d'organització de l'economia mundial que fins aleshores era pròpia o exclusiva de l'altre pol i de les àrees sobre les quals imperava.

No obstant això, la transformació de l'economia mundial no s'ha produït només per un procés de canvis polítics. Des del meu punt de vista, aquesta transformació també va ser facilitada per dues situacions que es manifesten en nivells diferents, però que han estat absolutament complementàries entre si. D'una banda, en el mateix sistema de generació de riquesa i, de l'altra, en la tecnologia necessària per a impulsar el desenvolupament. Això vol dir, en primer lloc, que la riquesa ja no s'acumula únicament com a conseqüència de la producció de béns, segons el tradicional règim imposat pel que es va conèixer com a *fordisme*, sinó que ha deixat de ser el resultat de l'esforç combinat de capital i feina per a convertir-se en la conclusió dels negocis especulatius portats a terme mitjançant el joc dels valors financers. Aquest procés determina el trànsit cap al *postfordisme* en les economies capitalistes, implanta un nou model de producció que viu de l'exploatació social de la força-treball i provoca impactes en altres àmbits no estrictament econòmics de les societats occidentals (Aglietta, 1979; Amin, 1996).

En segon lloc, el canvi tecnològic manifestat especialment en el terreny de les comunicacions, sobretot en el de la transmissió d'imatges i sons, qualificat de *revolució*, ha donat lloc a una alteració tan profunda en les nocions d'espai i temps que ha accelerat els moviments de diners fins al punt que sovint és impossible identificar-ne l'origen i la destinació. Segurament la tecnologia informàtica és la que afecta més la vida quotidiana de milions i milions d'éssers humans (Giddens, 1999, 43).

En aquestes condicions, la transformació econòmica s'ha orientat cap a una forma de producció desregulada i cap a una frenètica instal·lació de plantes productores que no pot ser controlada per les regles tradicionals del dret laboral i industrial. Però, a banda d'instal·lar fonts de treball, aquestes fonts també es tanquen segons les necessitats i les exigències dels mercats i els costos laborals, amb la finalitat d'evitar requeriments impositius i tributaris, amb les consegüents pertorbacions dels mercats de treball locals i la provocació de fortes caigudes en

l'ocupació. Això es considera una altra forma de producció que viu de l'explotació de la força de treball (Negri, 2000, 7), cosa que genera unes conseqüències socials que requereixen altres tipus de control en lloc de mantenir i continuar amb la disciplina de la vida de la fàbrica.

Davant d'aquestes expressions de l'economia mundial, les economies nacionals només poden ajustar els seus ritmes d'intercanvi segons les exigències que els planteja el moviment del capital transnacional. L'obertura de les economies nacionals queda determinada, aleshores, per les desmesures amb què es manifesten els monopolis i els oligopolis. Això és així perquè la fal·làcia neoliberal que insisteix en la llibertat per a accedir als mercats, es tergiversa davant de la fortalesa superior que revelen els agents econòmics que es fusionen amb altres de similars, i que generen així un procés de concentració mai imaginat pel capitalisme industrial.

Tanmateix, aquest quadre de la situació econòmica mundial té expressions molt diferents a través del planeta. Si bé el comerç, la publicitat d'articles de consum i tot el moviment mercantil arriben a tots els racons, la capacitat adquisitiva no està repartida d'una manera equilibrada, perquè tampoc no ho està el nivell d'ingressos. El desequilibri que clàssicament ha governat l'economia capitalista, en detriment de les classes treballadores i en benefici de les classes burgeses, s'ha convertit ara en una punyent i injusta polarització de la riquesa en poques mans i en la difusió de la misèria a través de les grans majories socials. Per tant, la globalització ha donat lloc a la creació d'una nova dependència i a la gestació de nous centres de poder, els quals —tot i que dispersos entre els Estats Units, Europa i el Japó— més aviat estan controlats per les grans corporacions multinacionals o la seva ràpida concentració, que generalment respon als capitals procedents del primer origen.

Les manifestacions d'aquesta situació són particularment verificables en la vida i la conformació de les grans ciutats, en què la desregulació de les activitats econòmiques ha provocat reestructuracions dels teixits socials i urbans i ha donat lloc al naixement dels nous guetos o àrees d'exclusió i marginació, al costat dels barris tancats o les urbanitzacions custodiades. La qüestió urbana en les societats *subdesenvolupades* del sistema capitalista (Castells, 1974, 49-78) de què es parlava en els anys de la teoria de la dependència (Dos Santos, 1970), assajada des dels àmbits de la Comissió Econòmica per a l'Amèrica Llatina (CEPAL), en la seva versió del capitalisme perifèric (Perbisch, 1983), ha assolit una agudització extrema. Ni tan sols cal esmentar els casos de Mèxic DF, Caracas o São Paulo, a Amèrica, i els del Caire o Calcuta en altres continents per a tenir exemples d'un urbanisme desregulat que dóna lloc als desequilibris socials més agreujants de la condició humana.

Però considerar en conjunt la *globalització* suposa, també, analitzar altres fenòmens que sorgeixen en les esferes cultural i jurídica de les societats per a evitar deixar de banda o desconsiderar aspectes que, si bé són parcials, formen part o són conseqüència d'aquesta mateixa globalització. Alguns són el dret i la cultura que es configura al seu entorn, els quals, pels seus orígens i aplicacions, són seriosament contestats.

1.1 Bases de la cultura jurídica moderna: les seves connotacions ideològiques i els efectes de la globalització

Parlar de dret modern i de cultura jurídica moderna suposa al·ludir a un període de la història d'Occident que es gesta amb tres tipus de manifestacions revolucionàries. L'una es manifesta amb el procés d'obertura de les noves rutes marítimes i terrestres, el qual s'encadena amb els grans descobriments científics sobre el cosmos. Una altra es vincula amb l'inici de l'industrialisme, i una tercera es concreta amb les grans revolucions polítiques: anglesa, americana i francesa.

En aquest període s'ha de parlar del naixement de l'Estat modern i, amb aquest naixement, de la utilització d'un instrument d'organització social que resulta únicament produït i posteriorment aplicat per aquest Estat. El monopoli estatal de la producció i l'aplicació d'unes regles que contenen les ordres i les prohibicions de certes conductes es basa en un acord bàsic dels ciutadans i s'estableix amb la finalitat principal d'eliminar la venjança privada, per a la qual cosa l'Estat està legitimat per a aplicar la quota de violència necessària. Aquesta violència es descarrega amb caràcter punitiu quan no s'obeeixen les ordres o les prohibicions i, com a conseqüència d'això, es posen en perill o s'ataquen les necessitats o els interessos socials, que així s'exalten a la categoria de béns jurídics protegits.

Però l'organització jurídica de la societat depèn de com s'ubiquen o resulten ubicats en diferents posicions els seus membres, segons la participació que se'ls assigna o que adopten en el procés de producció de béns i en la forma d'adquisició de riquesa. És a dir, que el dret modern també té la tasca de consolidar la divisió de la societat en classes. Institucions socials com la família, el patrimoni, la propietat, la transmissió hereditària, etc., es constitueixen en els vehicles d'aquesta consolidació. En aquest sentit també els béns jurídics que es consideren protegits pel dret penal són, així mateix, les representacions socials de la ubicació de classe dels seus posseïdors.

D'aquesta manera el dret modern i, en particular, el dret penal reflecteixen una forma d'organització social pertinent als interessos dels qui tenen béns.

Ara bé, perquè el dret de l'Estat modern hagi pogut complir aquesta funció organitzadora de la societat va ser imprescindible que aquest debat es basés en principis que li atorguessin la capacitat d'exercir el monopoli de creació de normes jurídiques, circumscrit als límits territorials. Un d'aquests principis, el fonamental, és el de sobirania, que ha tingut una llarga història en la tradició filosòficopolítica d'Occident. D'una banda, ha afavorit l'aparició de la forma d'Estat nació i s'ha manifestat respecte als seus semblants, amb la qual cosa la sobirania ha adquirit un caràcter o manifestació externa. De l'altra, perquè, com he dit, ha facilitat el reconeixement que l'Estat és l'únic que disposa de la violència legítima per a limitar o restringir el comportament dels seus ciutadans.

En la primera d'aquestes manifestacions, la sobirania no ha deixat de manifestar-se d'una manera agressiva i ha produït més d'un conflicte bèl·lic; en aquest sentit, la ja clàssica afirmació de Kelsen (1920) «el concepte de sobirania ha de ser ultrapassat. Aquest és el gran canvi cultural que necessitem», que va ser pronun-

ciada després de la Gran Guerra, ha adquirit en les últimes dècades una força irremissible si el que s'analitza és el patètic saldo de les incomptables guerres que, malgrat la disfressa d'*ingerència humanitària*, han estat produïdes per les potències que, d'una manera *sobirana*, han actuat respecte a altres països, les sobiranes dels quals han estat abatudes davant de la suposada pèrdua del seu exercici legítim. En aquest punt té molt a dir un dret internacional sorgit a l'ombra de les grans organitzacions dels Estats (ONU, OEA, UE, UEA, etc.), que per avortat encara no aconsegueix imposar el sentit de la convivència; es pot prendre, com a exemple, el Tribunal Penal Internacional, la gestació del qual es va acceptar mitjançant un tractat a Roma, el juliol de 1998, però que per la manca d'adhesió d'algunes grans potències ha vist interromput el seu naixement.

En la segona d'aquestes manifestacions apareix molt més exaltada la relació entre violència i sobirania. Es tracta, ni més ni menys, d'encarrilar el problema hobsesià de l'ordre intern a l'Estat, i en això té molt a veure tot el relatiu a la vida quotidiana, en el que fa referència als individus, a l'individu, al seu propi cos (Bataille, 1993). Com a conseqüència, establir els vincles, les diferències, les resistències, el joc mimètic que té lloc entre sobirania i violència constitueix un terreny d'anàlisi molt atractiu, en el qual s'encreuen punts de vista antropològics amb altres de sociologia i filosofia política (Resta, 1996).

Les breus consideracions fetes sobre la sobirania han tingut per objecte contrastar aquest principi amb els efectes que hi produeix el fenomen de la globalització, en particular amb els que revelen la pèrdua de capacitat estatal o la seva inconsistència en el camp de producció i aplicació del dret. Penso que aquest tipus de situacions proporcionen dades amb les quals ja es pot parlar d'una pèrdua de vigència de la modernitat en l'àmbit jurídic; a això m'he referit en una altra ocasió com «l'expressió d'una cultura jurídica postmoderna o de modernitat tardana» (Bergalli, 1999). Una mostra de tot això es verifica en la situació de profunda deslegitimació en què avui en dia es troben els sistemes penals, dissenyats per una cultura jurídica desfasada respecte als fenòmens que pretén regular.

En efecte, en un tipus de societat en què ja no té vigència la disciplina necessària per a mantenir unes relacions socials que provenen de l'organització de la producció, que originava un tipus de contradiccions controlables a través del sistema penal, ara aquest sistema ha d'assolir l'objectiu del control adequant els seus recursos a les noves contradiccions. Per a això, el sistema penal s'ha d'organitzar entorn de la por, del terror. D'aquesta manera, l'Estat neoliberal no ha de reeducar, resocialitzar, corregir o prevenir com tenia assumit l'Estat social. Abans, però, ha de configurar el seu sistema penal i basar-lo en una nova veritat, sobre nous objectius. Aquests són els estrictament orientats a la punició; és a dir, únicament ha de castigar però no només castigar exemplàriament cada violació del nou ordre, sinó que ha d'arribar fins al punt de crear alarma social per a convertir-se en font de consens entorn de les institucions i prevenir així qualsevol eventual dissentiment polític (Negri, *op. cit.*, 8).

D'aquesta manera, els sistemes penals de les societats postmodernes i dels Estats neoliberals tenen assignada la tasca de produir noves subjectivitats. Així, si

els sistemes penals del vell liberalisme i els de l'Estat social havien concentrat les seves pràctiques sobre individus que no tenien les característiques pròpies del subjecte clàssic de la cultura jurídica occidental (mascull, adult, creient, blanc i propietari), portador de drets subjectius i dels seus correlatius béns jurídics dignes de protecció penal, el dret postmodern i, en particular, el dret i el sistema penal adopten les formes de la violència estatal legitimada per a descarregar-la sobre les manifestacions de la nova pobresa i l'exclusió. El control punitiu de l'Estat neoliberal ja no es descarrega, com abans, sobre subjectes individuals, sinó sobre subjectes col·lectius, que són tractats institucionalment com a «grups productors de risc» (De Giorgi, 2000, 16). Aquests subjectes no tenen nom i cognoms, sinó que són considerats com a categories. L'objectiu és redistribuir un risc de criminalitat que es considera socialment inevitable. Un exemple visible d'això el constitueix el control punitiu que els Estats neoliberals exerceixen actualment sobre els fluxos migratoris. És absolutament verificable avui en qualsevol país d'Europa, en particular en els mediterranis encarregats de la frontera sud del continent, el paper que compleixen les sancions penals com a element de control punitiu de la immigració. Aleshores són els immigrants els qui configuren una part de la nova subjectivitat col·lectiva dels sistemes penals postmoderns i la immigració, en especial la seva regulació com a control d'una nova població sobre el territori, es configura com un element central del trànsit del *fordisme* al *postfordisme*, o sigui, de la societat disciplinària a la societat del control punitiu mitjançant la por. En aquest sentit estaria d'acord que, si presenciem la mort del Welfare, del *fordisme*, de l'Estat nació, també estem verificant una reaparició del vell Estat policia (De Giorgi, *op. cit.*, 19).

2. EL CONTROL SOCIAL

Parlant del control de la ciutat convé distingir els conceptes que s'utilitzen normalment, fins i tot en els llenguatges experts. Diverses vegades m'he ocupat de l'intent d'aclarir algunes confusions que sorgeixen en l'àmbit cultural hispanoparlant respecte a conceptes de naturalesa sociològica o que, tot i provenir de disciplines socials, han començat a rebre un ús difós en castellà sense precisar res sobre aquesta naturalesa ni els seus orígens.

Un d'aquestes conceptes és el de *control social*, que avui revela una gran acollida en castellà —tant a Espanya com a Llatinoamèrica. Si s'observa amb més atenció es podrà comprovar que, fins i tot en el llenguatge periodístic, l'expressió s'aplica d'una manera constant i repetida, sense cap precisió ni aclariment, perquè s'entén com a plenament acceptada.

Ara bé, per poc que s'investigui sobre els orígens d'aquest concepte es podrà començar a qüestionar aquest ús indiscriminat a què es fa al·lusió i, el que encara és més important, s'atribuirà un àmbit més delimitat a la seva aplicació.

De totes maneres, des d'ara és oportú manifestar que en el mateix camp disciplinari d'origen l'expressió *control social* ha estat objecte d'un ús vinculat a propostes teòriques diferents, cosa que, alhora, també n'ha generat l'ús arbitrari.

De tot això, me n'ocuparé tot seguit, però abans recordaré que, pel que fa als orígens del concepte, l'estructural-funcionalisme com a teoria social és el que li ha atorgat un marc intel·lectual i un enfocament ideològic que li han procurat l'extensió que ha tingut (Bergalli, 1993, 11). Amb aquesta afirmació es va pretendre sostenir la instrumentalització de què ha estat objecte aquest concepte, més enllà que el seu context d'origen i desenvolupament immediat, anteriorment a la vigència de l'estructural-funcionalisme, hagi estat un caracteritzat per la democràcia i les idees socialistes; es parla de «l'era del control social» (Melossi, 1990, 5, 97-139).

2.1 Confusió sobre el concepte de control social

57

Efectivament, l'ús original de l'expressió *control social* va sorgir com a conseqüència dels seriosos problemes que afectaven la imprescindible necessitat d'organitzar, des del pressupòsit de la integració amb i en la societat receptora, les masses d'immigrants procedents d'àmbits culturals, ètnics, religiosos i lingüístics diversos, les quals arribaven en les últimes dècades del segle XIX i en les primeres del XX als Estats Units.

Però la convocatòria que va promoure un dels moviments migratoris més importants que coneix la història social a Occident naixia amb la necessitat urgent de força-treball, generada pel descomunal procés d'industrialització que va tenir lloc en l'aleshores naixent potència del nord d'Amèrica. A part d'això, l'assentament més important dels variats i multiculturals contingents migratoris va tenir lloc a les riberes del llac de Michigan, on ja es projectaven les que després constituïrien les grans megalòpolis de la història urbana americana, cosa que va donar lloc a un camp d'estudis encara inèdit en la primera sociologia nord-americana (Park/Burgess, 1925).

Tanmateix, la congestió de població que es va produir només va respondre a aquesta atracció de força-treball. Per aquest motiu, la suposada integració que havia de constituir l'eix de formació de les metròpolis industrials va ser des del principi una frustració. En aquest sentit, convé tenir presents algunes de les veus del pensament sociològic més lluït de l'època, el qual, mirant de desmitificar el que s'ha anomenat *versió oficial* sobre el procés d'integració en la conformació de la gran societat dels Estats Units, ha deixat escrites pàgines de gran informació i sinceritat sobre aquest procés (Thomas, 1921). Gràcies a aquest tipus d'informació, avui és possible analitzar i explicar com la immigració als Estats Units va rebre tot tipus de limitacions i traves que van fer dels grans fluxos de població cap a aquest país un «somni trencat» (Rauty, 1999). Per tot això, cal repassar la legislació que es va sancionar des dels anys immediats al final de la Guerra Civil, per a culminar en l'aprovació pel Congrés de la Unió de la Llei d'immigració de 1924, que va acabar per esgotar els grans fluxos migratoris (Martellone, 1980), tot i que també seria oportú analitzar les lleis que els diferents Estats havien dictat fins que la Cort Suprema va declarar inconstitucional el 1867 qualsevol llei dels Estats individuals relativa a la immigració, i va imposar així la premissa d'una legislació homogènia en l'àmbit nacional (Rauty, *op. cit.*, 49). El cas és que el sentit de totes

aquestes intervencions legislatives es va manifestar com un procés de selecció i restricció dels ingressos d'immigrants.

No obstant això, en el marc del que es va començar a anomenar *desorganització social*, es van formular propostes, primer teòriques i més tard empíriques (Shaw; Mc Kay, 1942), que van tendir a forçar el que ja des de final de segle (Ross, 1896) s'anomenava *social control*, malgrat que el seu mateix introductor atribuís a aquest concepte la paternitat que li va atorgar Herbert Spencer (1879, vol. II, 3-35). Però aquesta denominació, després configurada com un camp específic d'estudi (Ross, 1901), va sorgir als Estats Units amb una marcada tendència, indicada per les aleshores naixents ciències socials davant del fracàs dels controls polítics i legals, com recorda Melossi (*op. cit.*, 1990, 108), al·ludint a la important obra de Robert E. Park i Ernest W. Burgess (*op. cit.*, 1920).

Aquesta tendència era una mescla de components propis, tant per la influència de la formació religiosa protestant com per la pertinença a la tradició anglosaxona, i també per les característiques d'homes i blancs dels primers sociòlegs. Aquests elements van compondre més tard la coneguda com a *cultura WASP (white-anglo-saxon-protestant)* i va fomentar la pretensió que els immigrants, per a integrar-se a la societat receptora, havien d'assimilar tots aquests components. Sobre aquesta base monista es va proposar la idea del *social control*, fins i tot quan aquesta pretensió també va ser impulsada per una manifesta voluntat democràtica que animava els primers membres del Departament de Sociologia de la Universitat de Chicago, àmbit en què va néixer la sociologia al món acadèmic del país.

2.2 Utilització del concepte per les teories socials

El desenvolupament posterior del concepte de *control social*, en el marc de la sociologia nord-americana, mostra una època en què la millor tradició de Chicago —la impulsada per l'interaccionisme simbòlic, amb el suport de la psicologia social de Herbert Mead i la filosofia política de John Dewey— va postular una separació completa de tota forma d'organització i control de la societat mitjançant qualsevol intervenció de l'Estat. Sobre la base que tota limitació de la conducta humana prové de l'assumpció dels rols que els individus exerceixen a partir que les expressions del *I* (jo) resulten modulades per les manifestacions dels *Me* (el meu / la meva), en el marc d'un determinat ambient que incideix en aquesta interacció, tota organització, control o regulació de les relacions socials seria el resultat de processos de socialització en els quals no té res a veure una activitat externa als individus involucrats (Blumer, 1969, 8-10).

Malgrat això, ja se sap que la superació del Big Crash (1929-1930) als Estats Units només es va poder assolir mitjançant una forta presència pública, exterior i superior a la voluntat dels ciutadans afectats per les conseqüències de la crisi. La intervenció de l'Estat, representat pel Govern presidit per Franklin D. Roosevelt, com a propiciador i mediador en el New Deal, va utilitzar un instrument regulador constituït pel dret i, tot i que la seva aplicació va ser objecte de polèmiques i va passar per alts i baixos crucials, al capdavant se'n va demostrar el paper regulador.

D'aquí en endavant, amb el creixement econòmic i la mobilitat social registrats als Estats Units a partir de 1938, la interpretació sociològica del canvi va ser producte de l'estructural-funcionalisme (Parsons), el qual, decididament, va passar a reconèixer al dret la seva capacitat organitzadora i de control social, malgrat que aquesta última funció seria provocada per les conductes desviades. És a dir, que el dret passava a ser control social quan hi havia una desviació.

Aquesta capacitat va ser reconeguda posteriorment al dret per una nissaga de sociòlegs formats sota el paraigua del model del sistema social que, com a instrument d'anàlisi de la interdependència entre els seus elements, deu el seu origen a Vilfredo Pareto. Però va ser Talcott Parsons (1951) qui va consolidar definitivament l'expressió per a designar, d'una banda, el nivell analític d'interacció dins del sistema general de l'acció i, de l'altra, per a abordar d'una manera substantiva el problema hobbesià de l'ordre (Almaraz Pestaña, 1998, 688). Naturalment, la interrelació coherent entre els sistemes socials i els estructural-econòmics que van permetre desenvolupar l'edat del Welfare, en les dècades immediates al final de la Segona Guerra Mundial, tant als Estats Units com a Europa, va afavorir el paper adjudicat al dret per l'estructural-funcionalisme. El trànsit del liberalisme del segle XIX al keynesianisme es va poder portar a terme per un dret i una cultura jurídica que es van adequar a la necessitat de mantenir una regulació legal estesa al camp social i col·lectiu; sobretot perquè la iniciativa privada es va poder mantenir i va competir amb les intervencions públiques en la gestió de les economies, cosa que va suposar que el mercat mantingués la seva presència en moltes activitats productives i comercials, encara que regulat pel dret estatal. El *fordisme*, com a cultura social, es va generar en una forma de producció centrada en l'obrer de la fàbrica. La disciplina de la fàbrica es va traslladar i es va estendre al teixit social. En aquest sentit el dret del segle XIX va poder adequar les seves previsions i disposicions com a element d'organització de la societat de benestar, actuant com a fil conductor entre la disciplina de la fàbrica i la disciplina de la societat, perquè el temps i l'espai de la vida social encara es consideraven lligats als temps i als espais del treball productiu.

Posteriorment, amb el predomini de les teories sistèmiques, els subsistemes jurídics van passar a formar part de la visió donada per Niklas Luhmann (1984) sobre els sistemes socials, compostos per un nombre de tants subsistemes com calguin per tal de reduir la complexitat. En oposició a les visions obertes d'aquests sistemes que Parsons havia afavorit, ara es conceben com a autoreferents i troben la seva base natural i energètica en el principi biològic de l'autopòiesi, amb l'aplicació de la qual els sistemes s'autogeneren, es retroalimenten (*feedback*) i s'autosostenen operativament tancats. D'aquesta manera, les seves operacions autopoietiques bàsiques ja no es basen més en l'acció, sinó en la comunicació. En aquesta perspectiva, els subsistemes jurídics també participen de la mateixa naturalesa i busquen reduir la complexitat social complint funcions comprensives de generalització i estabilització de les expectatives de conducta (Luhmann, 1972, l 31-53), però desplaçant, com a conseqüència, la consideració del subjecte individual, perquè des de les seves categories el món ja no és més

comprensible; és complex i les seves innumbrables possibilitats només són seleccionables mitjançant els subsistemes que el componen.

La visió luhmanniana de la complexitat social satisfà les necessitats de regulació que provoca el pas del *fordisme* cap al *postfordisme*, particularment pel que fa a la utilització del dret com a instrument d'organització social. Però, d'aquest aspecte, en parlarem més endavant.

Tenint en compte la sintètica i breu exposició feta sobre el concepte de control social, ara convé diferenciar-la de la que s'ha fet sobre el control punitiu.

2.3 Control social i control punitiu

60

Si bé als sistemes penals moderns se'ls adjudica darrerament la funció de control social, ja he afirmat en altres ocasions que aquesta atribució no només és errònia, sinó que també es fa sense coneixement de la història, els orígens i les seves aplicacions en la tradició de les ciències socials (Bergalli, 1996, 1-5; 1998, 28-30). Això és així perquè el substantiu *control* descompta que algú o una instància ubicada en un pla diferent (superior o distant) dels objectes/subjectes controlats exerceix sobre ells una missió de comprovació, inspecció, fiscalització, intervenció o regulació dins d'uns paràmetres, imposats sobre ells o acordats amb ells. Però una cosa és que aquest control s'exerceixi amb l'aprovació del o dels controlats, els quals accepten la correcció que es reflecteix en l'activitat de control, i l'altra és que aquest control suposi l'aplicació d'un càstig quan es verifiqui que el que es controla ha constituït una transgressió de l'ordre constituït.

Sóc conscient que en afirmar això vaig en contra del que ha dit un fort corrent del pensament sociològic. És a dir, que també en el si de la mateixa sociologia contemporània s'afirma que el control social utilitza, entre altres mitjans, el dret penal (Gibbs, 1975, 1982), malgrat que fins i tot s'ha arribat a afirmar que dins dels diferents *estils* de control social, «el control penal és un estil paradigmàtic de control social» (Horwitz, 1990, 23).

Així, pot dir-se que, encara que el control social suposi una certa coerció, el control punitiu és per naturalesa el més coercitiu i la seva aplicació comporta violència, en el cas que hagi de complir-se contra la voluntat del/dels controlat/s. Aquest procediment està legitimat, perquè el seu exercici correspon a la mateixa essència dels sistemes penals moderns, elaborats i constituïts en el marc de la forma de l'Estat constitucional de dret.

2.4 Hi ha una relació entre control social i Estat en la cultura de l'Europa continental?

Al mateix temps, en l'àmbit més precís de la cultura continental europea (en especial en les àrees o els països on la influència de les ciències socials —com a formes disciplinàries pròpies per a l'estudi de les societats i dels fenòmens que produeixen— ha estat escassa fins després de la Segona Guerra Mundial, alhora que sobre elles han prevalgut tradicionalment el dret i la ciència política com a mitjans d'organització social), la idea que el control social constitueix la clau o la

clau mitjançant la qual és possible entendre les relacions entre l'Estat i la societat és quelcom que no només no respon a aquesta tradició cultural, sinó que suposa l'adopció d'una categoria estranya i trasplantada. Naturalment, aquesta situació de trasplantament cultural no va passar per un senzill intercanvi de comunicació científica o acadèmica, encara que efectivament un procés així va tenir lloc quan amb prou feines havia començat la postguerra. Però la inexistència d'investigació i teorització sociològica en una Europa aclaparada pel nazisme i el feixisme, i després arrasada per la crueltat de la guerra, va ser un camp obert per a l'entrada de la ciència social dels vencedors, que propagaven les seves universitats i els seus centres d'investigació sociològica. Certament, és comprensible que això tingués lloc amb el finançament de les fundacions instaurades per les grans fortunes, la majoria crescudes a l'empena de la indústria bèl·lica.

2.4.1 *El dret de l'Estat*

L'Estat ha constituït una preocupació constant per a la filosofia política europea. Amb l'Estat i des de l'Estat s'ha hagut de comptar per a qualsevol projecte de dominació política. Per tant, des de Hegel ha estat impossible pensar i discórrer sobre les formes de disciplina i organització social que no hagin estat presuposades i projectades per l'Estat cap a la societat civil. D'altra banda, l'Estat modern europeu sempre ha estat controlat per classes socials configurades sobre la base del desenvolupament capitalista. Això vol dir que la dominació exercida per aquestes classes va requerir i va elaborar unes formes jurídiques mitjançant les quals fos possible legitimar l'acumulació i impedir qualsevol intent destinat a subvertir l'ordre social regulat per aquest dret específic. L'organització de la família, de la transmissió hereditària, del nom i l'estat de les persones, de la propietat privada, etc., en el dret civil; l'organització de la producció, el comerç, la circulació dels béns, en el dret mercantil; el treball humà, les seves organitzacions i negociacions amb el capital, en el dret laboral i social; l'organització del moviment del capital, en general i en totes les expressions de regulació de l'anomenat àmbit privat, a través de les fronteres, en el dret internacional privat; de les relacions dels ciutadans, com a tals, amb l'Estat nacional, en el dret administratiu; dels Estats nació, en el dret internacional públic. No cal insistir gaire en el fet que totes aquestes expressions pertanyen a una forma específica d'organització social. Tot això ha suposat per al dret i en el dret una autèntica superestructura ideològica —en el sentit marxista— que va legitimar la implantació d'un sistema social sobre el qual, des de l'Estat, s'ha exercit un control implícit i explícit.

2.4.2 *El sistema penal de l'Estat modern*

L'explicitació d'aquest control, però, no hauria estat eficaç si, així mateix, totes les polítiques de l'Estat modern europeu no haguessin tingut suport a través de la capacitat d'intervenció punitiva, com a última forma de protecció de certes situacions, entitats, coses, atributs, possessions i qualitats que es reconeixen als indi-

vidus com a posseïdors de certs drets subjectius. D'aquesta manera, han quedat justificats el dret i el sistema penal configurats a partir de principis, categories, instàncies i actors per a la seva aplicació.

Aquest dret i aquest sistema penal han rebut una atenció preferent en l'anàlisi de les regles jurídiques que els expressen. Aquest va ser un objectiu clar de l'Il·luminisme penal —la definició jurídica del delictes i de la pena— i hauria d'haver estat una característica essencial del que s'anomena dret penal liberal. L'ordenament jurídic del qual neix tot el sistema pot, tanmateix, distingir-se segons l'objecte de les regles que estableix. Hi ha una part central d'aquest ordenament jurídic, des de la qual es defineixen conductes que, com que poden generar un mal social perceptible, comporten una conseqüència també perjudicial per als seus autors. En aquest dret penal és on es basa la capacitat punitiva de l'Estat i consisteix en una descripció abstracta de comportaments (sistema penal estàtic) que requereix ser analitzada en els seus elements constitutius i en els components que la relacionen amb altres parts de l'ordenament jurídic. La disciplina que porta a terme aquesta tasca, com s'ha dit més amunt —la dogmàtica—, ha configurat una tècnica molt depurada mitjançant la qual, aplicant unes categories creades amb aquesta finalitat, s'han elaborat uns espais interpretatius que han atorgat a l'aplicació d'aquest dret penal uns marges més modulats que els que estableix l'expressió positiva de la llei. El desplegament o l'aplicació de les ordres o les prohibicions que emergeixen de les regles penals a través de les instàncies predisposades per a això —policia, jurisdicció, procés i presó (sistema penal dinàmic)—, conformen, al mateix temps, un clar exercici de control sobre la franja d'individus que cauen en la realització concreta de les conductes definides com a delictes (principi de legalitat).

2.4.3 *Aquest sistema penal constitueix un mitjà de control social?*

La qüestió central a determinar en aquesta part de l'exposició és, com a conseqüència, saber de quin control es parla quan s'analitza el que compleix el dret i el sistema penal.

Si es té en compte l'origen consensual que la cultura jurídica liberal moderna ha atribuït a l'Estat i a la societat de què aquest neix, a més de l'arrelament del concepte de *dret* en la filosofia política del contractualisme, es podrà arribar a la conclusió que aquest dret, en particular el dret penal, per la càrrega de legítima violència estatal que implica, és l'expressió més idònia d'un control assumit per l'Estat però acordat per la majoria social. Sobre aquesta base, una teoria de la societat, com el funcionalisme, més pròpiament la perspectiva estructural-funcionalista —la qual, com he destacat, ha pogut explicar el model de societat de benestar i ha estat capaç de justificar el paper de control social que tindria el dret—, és àmpliament aplicada pel penalisme contemporani, especialment l'espanyol. En altres llocs i publicacions (Bergalli, 1996, 1-6; 1998, 417-423) aquest aspecte ha estat desenvolupat i després se'n tornarà a parlar. Ara convé veure si, de debò, és pacífic aplicar aquesta perspectiva estructural-funcionalista per a justificar el paper atribuït al dret i al sistema penal en la tradició estatal europea, enfo-

cat aquest tema des d'Espanya. En cap altre àmbit de la cultura jurídica espanyola s'ha plantejat la capacitat de control social amb tant d'èmfasi com ho fan els penalistes. La filosofia jurídica més recent adjudica al dret la funció d'organització social, la d'instaurar o contribuir a assentar —juntament amb altres instàncies i mecanismes estabilitzadors— un determinat ordre en una determinada societat (Díaz, 1998, 131) i adverteix, així mateix, de la no forçosa i irremeiable malaltia del dret entesa com a sistema de control social especialment en un context democràtic d'organització (*op. cit.*, 132), encara que prèviament s'hagi afirmat que és «...necessari prendre bona nota d'alguns dels al·legats de la criminologia crítica sobre controls de la marginació, que poden no ser sinó imposició d'una altra dominació, i de la correlativa sociologia política que denuncia la diversitat de controls per a l'opressió...».

2.5 L'ambigüitat de la doctrina jurídicopenal a Espanya

Des de no fa més de quinze anys es parla a Espanya de les possibles relacions entre control social i dret penal (Bustos, 1983, 11-35; Muñoz Conde, 1985, 29-47). Un autor ho feia, mirant d'analitzar la fonamentació ideològica que hi ha en l'exercici del control penal per part de l'Estat; un altre, intentant posar al descobert les bases socials que expliquen la funció motivadora que complirien les normes jurídicopenals. No obstant això, cap dels autors no es qüestionava que el control —el *control social*, així en deien— punitiu estatal fos d'una naturalesa diferent, per les raons metodològiques, disciplinàries i historicoculturals abans apuntades, que la que es reconeix al sistema penal de l'Estat modern. Al contrari, el segon dels autors esmentats afirmava: «Sembla evident que la funció motivadora de la norma penal només es pot comprendre situant el sistema jurídicopenal en un context molt més ampli de control social, és a dir, de disciplina del comportament humà en societat» (Muñoz Conde, *op. cit.*, 36). Per a arribar a aquesta afirmació, feia un necessari repàs de les indicacions funcionalistes i, en especial, sistèmiques (Luhmann) que justificaven aquesta inclusió del sistema penal en el context de control social ampliat. Aleshores, jo mateix havia suggerit quelcom semblant en coordinar una obra col·lectiva, en la introducció de la qual es plantejava aquesta visió que semblava confirmar-se al llarg de les diferents contribucions que s'hi feien (Bergalli, 1983 *cit.*). Al cap de quinze anys de la publicació d'aquesta obra, és oportú millorar-ne l'enfocament, tenint en compte tot el que s'ha investigat i publicat en aquest temps en el terreny d'aproximació al sistema penal des d'enfocaments metanormatius.

Des d'aleshores, la manualística espanyola més present en dret penal, a través de reiterades edicions d'obres per a estudiants i col·legues universitaris, repeteix l'opinió que «el dret penal és un dels mitjans de control social de les societats actuals» (García Pablos, 1995, 2-4; Mir Puig, 1996, 5; Muñoz Conde/García Arán, 1996), sense qüestionar-se o formular referències a la pertinència d'aquest concepte per a caracteritzar, d'aquesta manera, la capacitat punitiva de l'Estat (Bergalli, 1996 *cit.*, 2-3), i en seguiment inqüestionable d'una part de la doctrina jurídica alemanya, d'inspiració sociològica, que va arribar a Espanya de la mà de

juristes amb una clara arrel funcionalista (com una de les primeres aportacions, seguida després de moltes altres, Hassemmer, 1982).

Cal assenyalar que altres autors, al contrari, donen més informació a Espanya sobre aquesta relació entre control social i dret penal. No obstant això, en un cas (Luzón Peña, 1996, 70-71), tot i que es qüestiona la pertinència esmentada i es descriu el control social com a *vague i ambigu*, es fa —sense més al·lusions a la història del concepte— amb arguments de tipus garantista pel caràcter més aviat generalitzador que s'atribueix al control social de la desviació, cosa que podria portar a una desqualificació del dret penal d'una societat democràtica. En un altre cas (Bustos, 1994 *cit.*, 3-39), malgrat que l'anàlisi de la relació rep una amplitud insòlita per al penalisme espanyol contemporani, aquesta anàlisi no constitueix molt més del que es va dir en deu anys sobre el tema (Bustos, 1983, *cit.*), fins al punt que pràcticament es transcriu textualment el que es va escriure en aquella ocasió. Tot i que en aquesta anàlisi, com s'ha dit abans, es van intentar exposar les bases ideològiques des de les quals l'Estat modern, en les seves diverses formes, ha exercit la capacitat punitiva, en intentar exposar el concepte de control social es persisteix en una vinculació amb l'Estat (Bustos, 1994 *cit.*, 33-37) que, com ja s'ha vist abans, no es va manifestar en la vessant originària del concepte. En aquest cas, es genera una confusió amb les idees d'autors que coneixen i respecten la tradició sociològica del control social (mentre que Hess i Scheerer són citats en manuscrits inèdits fins a aleshores, ara es poden consultar, en conjunt, en una publicació posterior, 1997, 96-130) i se'ls inclou com a partidaris d'aquesta vinculació amb l'Estat.

3. TEMPS, ESPAI I CONTROL SOCIAL

El que s'ha exposat fins ara està relacionat tant amb una cultura jurídica com amb una altra de sociològica, construïdes sobre el model social que el segle XIX i el començament del XX van permetre elaborar sobre la base de les regles pertinents a la forma de producció i d'acumulació pròpies del capitalisme liberal. Aquest model responia, per comprensibles motius culturals, a una concepció del món i del cosmos basada en els principis de la física mecànica. Nascuda durant el Renaixement amb el model del moviment planetari de Copèrnic i la mecànica de Galileu, va continuar dominant el camp físic amb el treball de Köpler i d'altres, primer aplicant el mètode inductiu de Francis Bacon i, després, amb les lleis del moviment d'Isaac Newton. Així va ser que la mecànica de Newton va dominar el món al llarg de dues centúries i va ser, en bona part, responsable de la filosofia mecanicista que va intentar explicar tots els fenòmens en termes mecànics.

Però la visió mecanicista del món va canviar dramàticament com a conseqüència de dos desenvolupaments molt importants que van tenir lloc en la primera part del segle XX. El primer va ser conseqüència de la teoria de la relativitat d'Albert Einstein, la qual va estar vinculada amb el treball sobre electromagnetisme del físic escocès James C. Maxwell portat a terme en la segona meitat del

segle XIX. De la teoria especial Einstein va derivar la seva teoria general sobre la relativitat, una teoria sobre la gravitació que va ser possible únicament gràcies als descobriments matemàtics de l'alemany Georg F. Bernhard Riemann en l'estudi de la geometria.

El segon dels desenvolupaments a què s'ha al·ludit va ser conseqüència de la teoria dels quàntics i la teoria atòmica. La primera va ser elaborada amb l'equació de l'austriac Erwin Schrödinger, que va descriure l'evolució en l'espai i el temps de la funció de les ones d'un sistema quàntic, la qual cosa proporciona les forces que hi actuen. La segona va ser potenciada quan el danès Niels H.D. Bohr va explicar l'espectre de l'hidrogen per mitjà d'un model atòmic i de la teoria dels quàntics. La teoria atòmica es va completar amb el principi de la indeterminació en física nuclear aportat per l'alemany Werner K. Heisenberg, mitjançant el qual el mesurament precís de la posició d'una partícula subatòmica significa que la indeterminació en el seu moment pot ser més gran, i viceversa.

En aquesta situació, com a conseqüència, tot va començar amb la teoria de la relativitat, que ja havia sacsejat amb força la fe de la ciència vuitcentista respecte a la descripció objectiva de la realitat. Des d'aleshores, espai i temps ja no han estat independents l'un de l'altre, com sempre s'havia entès. Dos fets simultanis per a un observador immòbil, no ho són necessàriament per a un observador en moviment. Els conceptes d'*objectiu* i *subjectiu* esdevenen problemàtics. Però quan s'arriba a l'estructura atòmica, a allò que és infinitament petit, les coses ja no són com abans. Ja no serà possible fer previsions sense tenir en compte l'observador o les modalitats de l'observació. Els símbols matemàtics amb els quals es descriuen les observacions representen, abans que els fets, les possibilitats. També entra en crisi el llenguatge amb què s'intenta descriure l'experiència, en aquest àmbit.

Amb tots aquests avenços, l'inici i les primeres dècades del segle XX van ser el marc en què les naturaleses del temps i l'espai es van transformar d'una manera substancial. La dècada de 1920 són anys de continus descobriments, fins al naixement de l'edat d'or per a la física, a la dècada de 1930, quan Heisenberg va definir aquest principi de la indeterminació, el qual es pot enunciar senzillament així: en la física atòmica no és possible parlar de les propietats d'un objecte com a tal, perquè tenen significat en el context de la interacció de l'objecte amb l'observador. Aquest últim és qui determina, almenys en part, les propietats de l'objecte observat, com succeeix amb els jugadors de futbol que, sota els ulls de l'àrbitre, cauen dins de l'àrea de penal sense que encara no els hagin tocat.

3.1 L'organització social sobre la base de les nocions de temps i espai: el fet jurídic i el control punitiu

Aquestes transformacions no havien estat extemporànies al pensament sociològic i, malgrat que els desenvolupaments de la física no es van traslladar a aquest camp immediatament, el pas del temps va ser percebut com a estretament relacionat amb l'organització social. Així ho havia previst Emile Durkheim en la

seva *Primitiva classificació*, escrita amb el seu gendre Michel Mauss el 1903, i ho va explorar amb detall en el seu *Formes elementals de la vida religiosa*, en què va distingir el *temps privat* del *temps en general*, que té un origen social; més concretament va expressar: «Les divisions en dies, setmanes, mesos, anys, etc. corresponen a la repetició periòdica de ritus, festes i cerimònies públiques» (1968, 22). Les societats organitzen les seves vides temporalment i estableixen ritmes que aleshores esdevenen uniformement imposats com un marc per a totes les activitats temporals. Així, com a conseqüència, Durkheim va dir que «un calendari expressa el ritme de les activitats col·lectives, mentre que, al mateix temps, té la funció d'assegurar-ne les regularitats» (*op. cit.* 1968, 32).

Així mateix, Durkheim es va preocupar per la naturalesa de l'espai. En aquest sentit, els arguments de Durkheim sobre la relativitat social de l'espai i la seva heterogeneïtat van ser part de la seva teoria general sobre l'origen social de les categories bàsiques de l'experiència. En la seva *Primitiva classificació* va desafiar la teoria atribuïda a Sir James Frazer sobre el fet que les relacions socials es basarien en les relacions lògiques inherents a la comprensió humana. Durkheim afirmava el contrari, ja que per a ell les categories lògiques derivarien de categories socials, i l'espai en seria una. Per a il·lustrar aquesta afirmació va utilitzar l'exemple dels indis zuni, els quals dividien l'espai en set regions: nord, sud, est, oest, zenit, nadir i centre, i tot derivaria de l'experiència social de què formarien part tots els objectes. El vent i l'aire pertanyien al nord; l'aigua i la primavera, a l'oest; el foc i l'estiu, al sud; la terra i la gelada, a l'est. Diferents ocells i plantes pertanyien a regions tal com ho van establir les energies de la vida i, malgrat això, el context de la natura quant a la vida social, en organitzacions o comunitats lligades als fenòmens naturals, estava molt regida pels seus moviments.

Tanmateix, l'àmbit jurídic, en les seves relacions culturals d'origen amb el món de la física mecànica, va donar a les seves institucions la concepció del temps i l'espai absolutament provinent d'aquesta disciplina. Els temps i els llocs en qüestions d'identitat de les persones, de transmissió del patrimoni, de les obligacions i els contractes, dels drets reals, dels negocis mercantils, dels ritmes i els períodes de treball, de les accions humanes punibles i de la seva adequació a figures de delictes, etc., corresponen estrictament a les concepcions vuitcentistes de temps i espai. Però això no seria gaire greu si el dret, o sigui les regles o normes que regulen les institucions a què he fet referència, hagués canviat les maneres de mesurar aquest temps i espai en relació amb la transformació esdevinguda en el món de la física. Això no ha estat així i l'univers normatiu que serveix com a marc de regulació de totes les activitats socials continua responent als principis de la física mecànica, amb els desfasaments consegüents pel que fa a les activitats humanes que viuen sota l'impacte de la revolució tecnològica. En particular és el món de la comunicació —en especial, la que serveix a la transmissió de sons i imatges a través de mitjans adreçats a les grans masses d'éssers— el que pateix un impacte més gran. Ara bé, aquest món comunicatiu està regulat per principis i categories jurídics que responen a la mateixa cultura de la modernitat jurídica, amb la consegüent incomprensió d'aquest dret pels fenòmens que li toca regular.

En els camps del control punitiu, a través del sistema penal, és evident que les nocions de temps i espai amb què s'han regulat els àmbits del control també pateixen transformacions notables. D'una banda, la incidència de la tecnologia sobre els instruments utilitzats per les policies té una clara repercussió en els mètodes que fa servir. De l'altra, els fenòmens que generen atenció envers el control dels moviments humans responen a orígens que la majoria de vegades no tenen a veure amb el territori on es produeixen. Si es consideren les qüestions relatives al control de l'espai urbà, cal reconèixer que, des de la teoria dels contactes o les associacions diferencials d'Edwin Sutherland (1924) i l'ecològica de la desorganització social de Shaw i Mc Kay (*op. cit.* 1942) fins als recents estudis de Wilson sobre l'*american underclass* (1987), ha passat no només un temps cronològic, sinó també un *tempo* cultural al llarg del qual s'han construït i implementat moltes maneres d'encarar l'espai urbà, en les quals ha influït notòriament tant el canvi de concepció física com les expressions dels canvis culturals produïts en altres àrees del planeta. En aquest sentit convé recordar que la gestió i el control del territori urbà, com a manifestacions de la geografia política (Sánchez, 1992), constitueixen decisions regulades jurídicament, però impulsades per les relacions de poder que assumeixen una forma espacial-territorial. Així, si no es manté una necessària coherència entre les relacions de poder i una articulació de l'espai, es posa en perill la reproducció de l'estructura del sistema social, perquè el conjunt de les seves parts no possibilita la consecució dels objectius globals formulats socialment (Sánchez *op. cit.*, 30).

Un exemple del que s'afirma és la declinació de la ciutat de Los Angeles. La investigació sobre quines han estat històricament les línies que ha seguit el poder en aquesta megalòpolis (Davis, 1990) va posar de manifest les causes de moltes de les situacions que han provocat el deteriorament del teixit metropolità i de les relacions socials. De la mateixa manera, la tradició de desastres naturals que hi ha al sud de Califòrnia sembla que s'ha utilitzat per a facilitar una complicitat entre les mostres d'injustícia social i la percepció d'aquests fenòmens. Efectivament, la paranoia sobre la naturalesa ha enfosquit el fet que Los Angeles ha estat col·locada deliberadament en el camí dels perills, com ho revelen les transgressions permanents contra el medi ambient causades per l'especulació urbanística. En aquest sentit, una altra important investigació de teoria urbana ha demostrat que les inundacions, els focs i els terratrèmols que han assolat l'àrea geogràfica de Los Angeles van poder ser més provocats que naturals i, sobretot, evitables si no haguessin estat la conseqüència d'un ús abusiu del territori i les relacions ecològiques (Davis, 1998), de la mateixa manera que hauria pogut evitar-se un fet que ha quedat en la memòria de les grans tragèdies i lluites per la integració com va ser l'apallissament de Rodney King per un grup de quatre agents del Departament de Policia de Los Angeles el juny de 1991. Tot això ha tingut, sens dubte, repercussions directes en el tipus de conductes que es pretén controlar per mitjà de les intervencions punitives. Però als Estats Units no només Los Angeles s'ha caracteritzat per la brutalitat policial; Nova York també n'és una mostra (Chevigny, 1995). És precisament en aquesta metròpoli on l'estratègia de control de la ciutat va ser batejada com a *zero tolerance* pel seu alcalde actual. Es poden prendre, com a

mer exemple, les immigracions clandestines a Europa, envers les quals es pretén assajar solucions policials.

Aquesta incomprensió dels fenòmens socials del segle xx i del que està a punt de començar, per part de la cultura jurídica moderna i dels sistemes penals, s'agreuja encara més quan s'observen unes altres alteracions que, esdevingudes en el marc de les esferes econòmiques de les societats postindustrials, es desplacen i comporten greus transformacions en altres terrenys de la vida dels pobles. Al·ludeixo aquí al que es coneix com a *globalització* i sobre el qual es poden dir moltes més coses pel que fa al dret. D'això me n'he ocupat abans, en la primera part d'aquesta intervenció. Ara intentaré analitzar com aquesta incomprensió es constata, així mateix, quan es pretén aplicar o utilitzar tot aquest desfasat aparell conceptual dels camps jurídic i sociològic en un terreny tan específic i tan propi com és el del control de la ciutat, de les megalòpolis contemporànies. Començaré examinant un concepte que a Espanya té una significació particular.

4. CONTROL DE LA CIUTAT I SEGURETAT URBANA O CIUTADANA

4.1 Absència del concepte en la sociologia urbana de Chicago

La *seguretat ciutadana* no és un concepte antic en el llenguatge de les disciplines que s'ocupen de l'ordre a les ciutats. Va ser desconegut per al laboratori anomenat Escola de Chicago, on es van desenvolupar les anàlisis més innovadores en l'àmbit de les ciències socials, que van intentar investigar l'influx que l'ambient urbà tenia sobre la interacció humana.

Fins i tot quan l'objectiu de tota teoria social ha estat l'ordre, la seguretat dels ciutadans no ha constituït per a aquestes disciplines un objecte d'interès destacat. D'aquí que l'època de màximes perturbacions percebuda per la naixent Escola de Chicago es va anomenar de *desorganització social*. El que afectava aquesta desorganització no era tant la seguretat dels ciutadans com el gran desenvolupament que registraven les metròpolis i, sobretot, l'assentament d'una organització urbana idònia a la magnitud del seu creixement en funció dels requeriments que formulava la naixent societat industrial. La sociologia urbana necessitava instruments per a integrar els grans fluxos migratoris en l'espai de la ciutat industrial, tot i que sense utilitzar la coerció. Aquesta va ser la perspectiva central que es va difondre en una de les investigacions paradigmàtiques d'aquesta època (Thomas/Znaniecki 1918-20, 1958), amb la qual va quedar establerta una marcada diferència respecte als usos policials per a mantenir l'ordre que, tanmateix, es van aplicar ordinàriament per a restringir la delinqüència i el gangsterisme de l'època. Els drets dels ciutadans eren els drets d'una incipient societat de masses a la qual calia assegurar i, en aquest sentit, l'educació, la socialització i la integració van constituir les alternatives viables a la coerció. Aquest era el llenguatge del *social control* en què, com s'ha dit, ni el dret penal, ni les intervencions amb finalitats de càstig o repressió tenien ingrés ni utilització.

Però amb la transformació dels teixits socials i les noves configuracions de les ciutats, en particular pels efectes de la globalització, la seguretat s'ha convertit sobretot en un concepte vinculat a l'ordre i a la tranquil·litat en la vida urbana. En aquest sentit s'han d'agrair els treballs que investiguen el contingut del concepte (Font, 1999, seguint autors de parla anglesa) i les seves relacions amb activitats de control i manteniment de l'ordre, encara que la seguretat urbana o ciutadana depengui de tants factors polítics, culturals i econòmicosocials produïts per l'espai geogràfic i el temps de la seva aplicació. A continuació em cenyiré al debat generat a Espanya en una època recent.

4.2 Origen i diferències amb altres conceptes (a Espanya): de l'Estat franquista a l'Estat social

A Espanya, el concepte es va introduir per mitjà de la Constitució (CE), sancionada el 1978. Fins aleshores, l'expressió *ordre públic*, com en la resta d'Europa, constituïa la raó de l'Estat liberal democràtic, vinculada a la idea de l'administració o gestió de la *res pública*; o sigui, del bon govern del que és públic, a través del trinomi seguretat-tranquil·litat-salubritat. Però, amb aquesta expressió, també s'explicava i es justificava tota intervenció de les forces de seguretat destinada a contenir i limitar les situacions, les accions i els individus que puguin alterar l'ordre, particularment l'ordre establert en les lleis de la policia. La franquista Llei d'ordre públic, de 30 de juliol, ja definia l'ordre públic com el «funcionament normal de les institucions».

L'associació de les institucions (o sigui, l'Estat) amb el que és públic ha estat una constant, típicament privilegiada pels models autoritaris de societat, per la qual cosa el sentit de la protecció d'aquesta societat, en primer lloc, sempre s'ha projectat sobre les institucions (o l'Estat). Però quan la forma Estat es converteix en social i democràtica de dret (article 1.1 CE), és natural que l'objecte primordial de protecció es desplaci sobre els ciutadans (societat), en particular sobre els seus drets i llibertats. Ara bé, mentre que les relacions entre Estat i societat civil transcorren en la satisfacció dels nivells de benestar, propis del desenvolupament econòmic, amb què es legitimen creixents demandes socials, el gaudi de les llibertats i les garanties sembla afirmat. En canvi, quan aquests nivells baixen i el Welfare disminueix, sorgeixen les amenaces a les llibertats fonamentals i a les garanties bàsiques, tant per part del mateix Estat com dels ciutadans desposseïts. Davant d'aquest quadre de perturbacions, emergeix una necessitat de seguretat que es presumeix únicament garantible mitjançant l'aplicació de la legítima violència estatal i, d'aquesta aplicació, se'n fa responsable la policia o policies.

En els últims vint anys la cultura europea del Welfare s'ha vist seriosament afectada. Les restriccions en polítiques socials han constituït trets dels Estats democràtics europeus. Al mateix temps, un nombre d'emergències peculiars (terrorisme, droga, delinqüència organitzada, corrupció política, immigració clandestina, etc.) ha provocat l'ús de legislacions excepcionals amb les consegüents limitacions de certes llibertats i garanties constitucionals.

4.3 La introducció del concepte a Espanya: el debat sobre la Llei orgànica de seguretat ciutadana

70

Mentre que tot això va tenir lloc a Europa des del final de la dècada de 1970, a Espanya s'ha començat a verificar a partir de la segona meitat de la dècada dels vuitanta. Així, s'han enquistat dues contraposicions que, a començaments de 1990, han travessat el debat sobre la seguretat ciutadana. L'una és la de llibertats davant de seguretat i, l'altra, la de garanties davant d'eficàcia. Aquest ha estat el substrat del debat sostingut amb motiu de la discussió i la sanció de la Llei orgànica 1/1992, sobre protecció de la seguretat ciutadana (LOPSC); una llei que va exaltar la vigència de l'Estat constitucional de dret i va atraure l'atenció de molts juristes i científics socials pels variats aspectes que ha afectat. Pel que fa a les garanties constitucionals bàsiques, aquesta LOPSC ha afectat el principi de legalitat, el de presumpció d'innocència, el de proporcionalitat i el de mínima intervenció respecte a les garanties penals; pel que fa a les garanties processals, ha afectat la de detenció per ordre jurisdiccional i la de delictes flagrants, cosa que ha portat a afirmar que amb la LOPSC ha començat a Espanya una època de «banalització de les garanties» (Andrés Ibáñez, 1991).

La introducció del concepte de *seguretat ciutadana* pels constituents espanyols de 1978 va tenir un objectiu doble. D'una banda, el d'afavorir el principi de les llibertats individuals per sobre del de seguretat —sigui la de l'Estat, sigui la del conjunt social— i, de l'altra, superar el vici autoritari —propi del llarg període de la dictadura de Franco— que arrossegava l'altre concepte d'ordre públic.

4.4 La confrontació entre llibertats i seguretat

Ara bé, la freqüent afirmació feta per a superar la primera de les contraposicions esmentades, en el sentit que el dret a la seguretat és igualat per la CE (article 17.1) amb el dret a la llibertat, no resisteix cap anàlisi. Vegeu per què.

La confrontació entre llibertat i seguretat s'ha argumentat a Espanya, sintèticament, de la manera següent: si es vol gaudir de les llibertats, cal assegurar que no seran pertorbades. Llibertats i seguretat configuren els dos platets d'una mateixa balança que requereixen mantenir un equilibri; com a conseqüència, es diu que cal sacrificar part de les llibertats a favor de la pròpia seguretat.

Aquest discurs oblida dos principis bàsics del model democràtic liberal, que són:

- a) Que només les llibertats constitueixen drets fonamentals, mentre que la seguretat no és ni més (ni menys) que una condició necessària per a les seves plenes realitzacions, però mai un dret que s'hi pugui comparar (i molt menys oposar-s'hi). Caure en l'error d'atorgar el mateix rang a les llibertats i a la seguretat comporta el risc de justificar que, en certs moments o en determinades circumstàncies, es pot o s'ha d'afavorir el valor *seguretat* en detriment del valor *llibertat*.

- b) Que el concepte d'eficàcia (relació entre els objectius marcats i el resultat obtingut) no es pot desvincular del d'eficiència (relació entre els objectius marcats i els seus costos). El caràcter *instrumental* d'aquest aspecte, en relació amb l'apartat a), és evident, fins i tot des d'una mera lògica de gestió (*Management*). No obstant això, s'ha de dir que una eficàcia fonamentada en l'enduriment dels mateixos mètodes que es revelen ineficaços (intervencions policials) significa agreujar la ineficàcia, mentre que el cost de les garanties en nom de l'eficàcia va en contra de tota idea d'eficiència, perquè aquest cost és excessiu respecte a l'objectiu.

L'abandonament d'aquests dos principis comporta l'aparició del que s'ha anomenat d'una manera genèrica la «mutació substancialista del model de legalitat penal» (Ferrajoli, 1989, 858). La qüestió seria, aleshores, analitzar per què aquestes confrontacions no només es mantenen a l'interior del model d'Estat democràtic, sobre el qual s'ha configurat el nou Estat espanyol, sinó que a més s'han expandit a les formes de l'Estat social, i han degradat així la forma de l'Estat de dret.

5. COM ES GARANTEIX LA SEURETAT CIUTADANA I RESPECTE A QUI

5.1 Característiques policials de la seguretat ciutadana

La resposta estatal a les situacions de gran tensió social, generada per la crisi del Welfare, ha estat, d'una manera unànime a gairebé tot Europa, de característiques policials. Aquest és el panorama que emergeix en la configuració de la nova Europa, i ja no com a producte d'un tipus de delinqüència que pot ser qualificada com a *comuna* o *ordinària*, sinó de conductes que concreten aspiracions humanes legítimes, per exemple la de traslladar-se, canviar de residència o emigrar, sobretot quan les condicions de permanència en els llocs d'origen signifiquen fam, desocupació i desemparament, provocades pel desenvolupament d'una economia globalitzada i globalitzadora.

5.2 Influències de la integració europea sobre l'exercici de la seguretat ciutadana a Espanya

A Espanya, aquesta resposta de l'Estat ha agreujat encara més les seves característiques policials. Els motius poden haver estat diversos, però un de principal ha estat la manera com s'ha definit la seguretat ciutadana i, sobretot, la interpretació literal que es fa de la disposició constitucional que atribueix a les forces i els cossos de seguretat «la missió de protegir l'exercici lliure dels drets i llibertats i de garantir la seguretat ciutadana» (article 104.1 CE). Una definició —com s'ha vist a l'apartat anterior— i una interpretació estrictament lligades amb la protecció física de persones i béns i que deixa sense cobertura de seguretat altres béns jurídics que, en la perspectiva de l'Estat social, haurien de quedar integrats com a

seguretat ciutadana (com ara la salut individual i pública, l'ambient —contaminacions de l'aire, de l'aigua i acústica—, la producció i el consum d'aliments i medicines, etc.).

Un altre motiu pot ser el relatiu al paper que té Espanya en el concert dels quinze països de la Unió Europea. Com a frontera exterior, per l'oest i pel sud, i com a territori d'ingrés al continent, la península Ibèrica ha hagut d'assumir el paper de vigilant de fronteres. El pilar de Justícia i Interior del Tractat de Maastricht de 1992 (o Tercer Pilar del Tractat de la Unió Europea), el qual no per casualitat s'ha mantingut sota la forma d'acords internacionals i no com a dret europeu (amb tot el que això suposa per a les legislacions de cada país i per al mateix principi de sobirania en què es basa el monopoli de la producció jurídica dels Estats), ha significat molt per a l'adjudicació d'aquesta tasca, fins i tot quan des del Tractat de Trevi de 1976 i els Acords de Schengen de 1985, celebrats entre les cúpules policials dels quinze, o sigui d'esquena a la voluntat popular, ja s'havien assignat a Espanya (com a altres països europeus) tasques especials en el control de la immigració clandestina, en el tràfic de substàncies prohibides i en el moviment de membres d'organitzacions considerades com a criminals.

Les circumstàncies de la integració d'Espanya a Europa han vigoritzat, com a conseqüència, una concepció extremadament policial de la seguretat ciutadana. En aquest sentit, la projecció que té l'estructura general dels Acords de Schengen (quatre grups de tasques: seguretat i policia; circulació de persones; transports; duanes i circulació de mercaderies) sobre l'organització i la distribució de tasques entre els diferents cossos i forces de seguretat d'Espanya és molt manifesta. Això es pot comprovar no només mitjançant l'anàlisi sobre la composició interna de la Guàrdia Civil, el Cos Nacional de Policia, les policies autonòmiques (Ertzaintza a Euskadi i Mossos d'Esquadra a Catalunya), pel que fa a la distribució de tasques específiques entre els diversos grups especialitzats que integra cadascun d'aquests cossos o forces, i fins i tot les policies urbanes de les grans metròpolis, sinó particularment en l'examen dels plans o programes de formació que es fan a les escoles respectives per a aspirants a membres d'aquests cossos o forces.

5.3 Com es mesura la inseguretat ciutadana a Espanya

L'eficàcia policial es mesura en funció dels resultats del control que s'exerceix sobre les franges socials a les quals, d'una manera estereotipada, s'atribueix una elevada taxa d'activitat criminal. Aquesta eficàcia es justifica mitjançant la difusió de les estadístiques policials (instruments de difícil accés per als investigadors a Espanya), amb les quals es comprova l'èmfasi de l'actuació de forces i cossos de seguretat sobre conductes que amenacen la seguretat ciutadana, definida i interpretada com s'ha indicat abans. Però el que és més greu és comprovar fins a quin punt aquest èmfasi del control policial influeix i arrela en l'escassa i *interessada* investigació criminològica que es fa sobre aquest camp. En efecte, aquesta investigació —finançada i amb el suport dels organismes municipals de les grans metròpolis— es manté sobre les conegudes *enquestes de victimització*. Aquests instru-

ments de comprovació dels nivells d'inseguretat han estat llargament qüestionats, tant en la metodologia (Smaus, 1980) com en els resultats deformadors de les realitats que pretenen mostrar (Bergalli, 1993b). Aquí s'ha de qüestionar el concepte de *víctima* que s'aplica en aquesta tècnica de mesurament i també els tipus de conducta sobre els quals es formulen les preguntes dels qüestionaris, a més de les opcions en la selecció de determinades àrees de les ciutats per a dur a terme les enquestes. No obstant això, per tal de consolidar la imatge d'una delinqüència que afecta sectors de la societat als quals cal transmetre seguretat, es continuen utilitzant. D'aquesta manera, juntament amb l'ús d'estadístiques policials d'escassa fiabilitat, s'afegeixen les dades que facilita la investigació sobre victimització.

5.4 «Col·laboració» de la investigació sociojurídica

Tal com s'exposa i es pot il·lustrar, és possible demostrar en quin nivell i fins a quin grau la *col·laboració* d'una investigació sociojurídica de poca credibilitat amb certes pràctiques policials que es porten a terme a Espanya (particularment a Catalunya) enforteix els processos d'exclusió, marginació i criminalització de sectors o grups socials. La coincidència de l'extracció de classe, origen cultural i pertinença ètnica d'aquests sectors o grups socials amb els que són els objectes d'un control policial europeu, facilita la identificació de les estratègies que a Espanya desenvolupen les forces i els cossos de seguretat.

És evident, aleshores, que la utilització parcial i unilateral d'un únic tipus de mesurament de la inseguretat, a partir de localitzar aquest sentiment en la mera constatació d'unes víctimes d'accions que posen en perill la tranquil·litat i l'ordre, pot transmetre una percepció parcial i deformada del sentiment de seguretat.

BIBLIOGRAFIA

- AGLIETTA, M.A. *Theory of Capitalist Regulation*. Londres: Verso, 1979.
- ALMARAZ PESTAÑA, J. Sistema social. S. GINER, E. LAMO DE ESPINOSA, C. TORRES (ed.) *Diccionari de Sociologia*. Madrid: Alianza (Ciencias Sociales), 688-689, 1998.
- AMIN, A. *Post-Fordism: A Reader*. London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage, 1996.
- ANDRÉS IBÁÑEZ, P. «Viaje a la prehistoria de las garantías: la modernización de la ley Corcuera». *Jueces para la Democracia-Información y Debate*. Madrid, any 2, núm. 13, 3-12, 1991.
- ARNAUD, A.J.; FARIÑAS DULCE, M.J. *Sistemas jurídicos: elementos para un análisis*. Madrid: Universitat Carlos III-Butlletí Oficial de l'Estat, 1996.
- BATAILLE, G. *Lo que entiendo por soberanía*. Barcelona: Paidós, 1996.
- BERGALLI, R. «Sociología de la desviación». Dins R. BERGALLI; J. BUSTOS RAMÍREZ; T. MIRALLES. *El pensamiento criminológico I. Un análisis crítico*. Barcelona: Homo Sociologicus 28, Península, cap. 8, 159-179, 1983.
- BERGALLI, R. «Control social: orígens conceptuals i usos instrumentals». *Control social. Teoria i història*. Papers del Centre per a la Investigació dels Moviments Socials. Universitat de Barcelona-Publicacions, 9-19, 1993.

- BERGALLI, R. «La forma-estado social y el sistema penal. Experiencias municipales en Barcelona a través de sus servicios sociales». Dins R. BERGALLI (coord.). *Sistema penal e Intervenciones sociales. Algunas experiencias en Europa*. Barcelona: Hacer Editorial, 219-286, 1993.
- BERGALLI, R. «Introducción-Control social y sistema penal». Dins R. BERGALLI et. al. *Control social punitivo. Sistema Penal e Instancias de Aplicación (Policía, Jurisdicción y Cárcel)*. Barcelona: M.J. Bosch, 1996.
- BERGALLI, R.; SUMNER, C. (ed.) *Social Control and Political Order (European Perspectives at the End of the Century)*. London-Thousands Oaks-New Delhi: Sage Publications, 1997.
- BERGALLI, R. «III Derecho y control social. Introducción». Dins M.J. AÑÓN; R. BERGALLI; M. CALVO; P. CASANOVAS (coord.). *Derecho y Sociedad*. València: Tirant lo Blanc, 417-423, 1998.
- BERGALLI, R. (ed.) *Contradicciones entre derecho y control social*. Barcelona: Goethe Institut-M.J. Bosch, 1998b.
- BERGALLI, R. *Hacia una cultura de la jurisdicción. Ideologías de jueces y fiscales (Argentina-Colombia-España-Italia)*. Buenos Aires: Ad Hoc, 1999.
- BLUMER, H. *Symbolic Interactionism (Perspective and Method)*. Englewood Cliffs, Nova Jersey: Prentice-Hall, Inc.; 1969 edició original: Berkeley-Los Angeles-Londres: University of California Press, 1a reimpressió, 1986.
- BOTTOMORE, T. *Sociology as Social Criticism*. Londres: George Allen & Unwin Ltd.; n'hi ha versió en castellà (trad. A. Monrabá). *La sociología como crítica social*. Barcelona: Homo Sociologicus 10, Península, 1976.
- BREDEMEIER, H. STEPHENSON, R.M. *The Analysis of Social System*. Londres: Holt, Rinehardt & Wilson, 1970.
- BULLASCH, U. *Rechtsnorm und Rechtssystem in der Normtheorie Emile Durkheims*. Frankfurt-Berna-Nova York-París: Peter Lang (Reihe II-Rechtswissenschaft, vol. 708), 1988.
- BUSTOS RAMÍREZ, J. XI. «Estado y control: la ideología del control y el control de la ideología». Dins R. BERGALLI et al. *El pensamiento criminológico II. Estado y control*. Barcelona: Homo Sociologicus, 29, 11-35, 1983.
- BUSTOS RAMÍREZ, J. *Manual de Derecho Penal. Parte general*. 4a ed. augmentada, corregida i actualitzada per H. Hormazábal Malarée. Barcelona: PPU, 1994.
- CASTELLS, M. *La question urbaine*. París: F. Maspero; n'hi ha versió en castellà (trad. I.C. Oliván, rev. M. Castells). *La cuestión urbana*. Siglo Veintiuno: Mèxic DF-Madrid-Buenos Aires-Bogotá, 1974; 12a ed. 1988, per on se cita.
- COHEN, S. *Visions of Social Control*. Cambridge: Polity Press; n'hi ha versió en castellà (trad. E. Larrauri). *Visiones de control social*. Barcelona: PPU, 1988.
- CROSS, R.; HARRIS, J.W. *Precedent in English Law*. 4a ed. Oxford: Clarendon Press, 1991.
- CHEVIGNY, P. *Edge of the Knife. Police Violence in the Americas*. Nova York: The New Press, 1995.
- DAVIS, M. *City of Quartz*. Nova York: Verso, 1990.
- DAVIS, D. *Ecology of Fear. Los Angeles and the Imagination of Disaster*. Nova York: Metropolitan Books. Henry Holt and Co, 1998.

- DE SOUSA SANTOS, B. «O Estado e o direito na transição pós-moderna para um novo senso comum jurídico». Dins R. BERGALLI. *Sentido y razón del derecho (Enfoques sociojurídicos para la sociedad democrática)*. Barcelona: Hacer Editorial, 3-50, 1992.
- DE GIORGI, A. *Zero Tolleranza. Strategie e pratiche della società di controllo*. Roma: Derive Approdi, 2000.
- DÍAZ, E. *Curso de Filosofía del Derecho*. Madrid-Barcelona: Marcial Pons, 2000.
- DOS SANTOS, Th. *La dependencia político-económica en América Latina*. Mèxic DF: Siglo Veintiuno, 1970.
- ELSTER, J. *The Cement of Society (A Study of Social Order)*. Cambridge: Cambridge University Press 1989; n'hi ha versió en castellà (trad. A.L. Bixio). *El cemento de la sociedad. Las paradojas del orden social*. Barcelona: Gedisa, 1991.
- ENGISCH, K. *Einführung in das juristische Denken*. 4a ed. Stuttgart: W. Kolhammer 1968; n'hi ha versió en italià, *Introduzione al pensiero giuridico* (trad. A. Baratta i F. Giuffrida Répice). Milà: Giuffré Editore, 1970.
- FERRAJOLI, L. *Diritto e ragione. Teoria del garantismo penale*. 2a ed. Roma-Bari: Laterza, 1990; n'hi ha versió en castellà. *Derecho y razón. Teoría del garantismo penal* (trad. P. Andrés Ibáñez et al.). Madrid: Trotta, 1995.
- FONT, E. «Transformación en el gobierno de la seguridad: análisis exploratorio de conceptos y tendencias. Su relevancia en la Argentina». Dins M. Sozzo (coord.) *Seguridad urbana: nuevos problemas, nuevas perspectivas*. Santa Fe (Argentina): Centro de Publicaciones-Universidad Nacional de Santa Fe, 1999, 89-118.
- GARCÍA PABLOS, A. *Derecho Penal. Introducción*. Madrid: Universitat Complutense-Facultat de Dret (Servei de Publicacions), 1995.
- GIBBS, JACK P. *Crime, Punishment and Deterrence*. Nova York: Elsevier-North Holland, 1975.
- GIBBS, JACK P. *Norms, Deviance and Social Control: Conceptual Matters*. Nova York: Elsevier- North Holland, 1981.
- GIDDENS, A. *La tercera vía (La renovación de la socialdemocracia)* (trad. P. Cifuentes Huertas). Madrid: Taurus 1999; original en anglès, *The Third Way*. Cambridge: Polity Press, 1998.
- HASSEMER, W. «Fines de la pena en el derecho penal de orientación científico social» (trad. M.T. Castiñeira). Dins S. MIR (ed.) *Derecho Penal y Ciencias Sociales*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 117-157, 1982.
- HORWITZ, ALLAN V. *The Logic of Social Control*. Nova York: Plenum Press, 1990.
- JANOWITZ, MORRIS. «Sociological Theory and Social Control». *American Journal of Sociology*, 81 (1): 1975, 82-108; n'hi ha versió en castellà (trad. J. Pegoraro, rev. M. Sozzo), «Teoría social y control social». *Delito y Sociedad*, any 4 (6-7), 1995, pàg. 5-31.
- KELSEN, H. *Das Problem der Souveranität*. Tübingen: Mohr, 1920.
- LUHMANN, N. *Rechtssoziologie*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt-Rechtswissenschaften, 2 vol., 1972.
- LUHMANN, N. *Soziale Systeme*. Frankfurt: Suhrkamp Verlag. N'hi ha versió en castellà, *Sistemas sociales*. Mèxic DF: Universitat Iberoamericana-Allianza Editorial, 1984.

- LUZÓN PEÑA, D. *Curso de Derecho Penal. Parte general I*. Madrid: editorial Universitat, SA, 1996.
- MARTELLONE, Anna María (a cura de). *La questione dell'inmigrazione negli Stati Uniti*. Bolonya: Il Mulino, 1980.
- MELOSSI, D. *The State of Social Control*. Cambridge-Oxford: Polity Press-Basil Blackwell 1990. N'hi ha versió en castellà (trad. M. Mur Ubasart), *El Estado del control social*. Mèxic DF: Siglo Veintiuno, 1992 [Totes les cites d'aquesta obra es fan per la versió original].
- MIR PUIG, S. *Derecho Penal. Parte general*. 4a ed. Barcelona: ed. del A. (prod. PPU), 1996.
- MUÑOZ CONDE, F. *El Derecho penal y control social* («Sobre la función motivadora de la norma jurídica penal»). Del mateix *Derecho penal y control social*. Jerez: Fundació Universitària de Jerez, 29-47, 1985.
- MUÑOZ CONDE, F.; GARCÍA ARÁN, M. *Derecho Penal. Parte general*. 2a ed. València: Tirant lo Blanc, 1996.
- NEGRI, T. *Prefazione*; A. DE GIORGI. *Zero Tolleranza. Stragie e pratiche della società di controllo*. Roma: Derive Approdi, 2000.
- PARK, R.; BURGESS, E.W. *Introduction to the Science of Sociology*. Chicago: The University of Chicago Press, 1969.
- PARSONS, T. *The Social System*. Nova York: Free Press 1951. N'hi ha versió en castellà (trad. J. Jiménez Blanco y J. Cazorla Pérez), *El sistema social*. Madrid: Biblioteca de la Revista de Occidente, 1a ed. 1966, 2a ed. 1976; n'hi ha una altra edició d'Alianza.
- PARK, R.E.; BURGESS, E.W. *The City (The University of Chicago Studies in Urban Sociology)*. Chicago University of Chicago Press 1925. N'hi ha versió en italià (ed. Park, R.; Burgess, E.W.; McKenzie, R.D.) *La città*. Milà: Comunità, 1967.
- PARK, R.E. «Sociology and the Social Sciences: The Social Organism and the Collective Mind». *American Journal of Sociology*, 27 (1): 1-21, 1921.
- PREBISCH, R. *El capitalismo periférico*. Mèxic DF: Fons de Cultura Econòmica, 1983.
- RAE *Diccionario de la lengua española*. 21a edició. Madrid: Real Academia Española, 1992.
- RAUTY, R. *Il sogno infranto (La limitazione dell'immigrazione denli Stati Uniti e le scienze sociali)*. Roma: Manifestolibri (Clesidre), 1999.
- REBUFFA, G. *La funzione giudiziaria*. 3a edició. Torí: Giappichelli-Multiversum, 1993.
- RESTA, E. *La violencia soberana*. R. BERGALLI; E. RESTA (compiladors). *Soberanía: un principio que se derrumba (aspectos metodológicos y jurídico-políticos)*. Barcelona: Paidós, 14-32, 1996.
- ROSS, E. *Social Control (Survey of the Foundations of Order)*. Nova York: Macmillan, 1902.
- ROSS, E. «Social Control». *American Journal of Sociology* 1: 1896, 513-35.
- SCHEERER, S.; HESS, H. «Social Control: a Defence and Reformulation». Dins R. BERGALLI; C. SUMNER (ed.) *Social Control and Political Order (European Perspectives at the End of the Century)*. Op. cit., 96-130, 1997.
- SHAW, C.R.; MC KAY, H.D. *Juvenile Delinquency and Urban Areas. A Study of Rates of Delinquency in Relation to Differential Characteristics of Local Communities*

- in American Cities*. Chicago University of Chicago Press, 1969 (edició revisada amb una introducció de J. F. Short (jr)).
- SMAUS, G. «Vuoto teorico e servilismo politico nelle ricerche «KOL». *La questione criminale*, Bolonya, 6, núm. 2-3, maig-desembre de 1980, 363-398.
- SPENCER, H. *The Principles of Sociology*. 3 volums. Nova York: Appleton, 1904.
- SUMNER, C. *The Sociology of Deviance: An Obituary*. Buckingham: Open Universty Press, 1994.
- SUTHERLAND, E.H. *Criminology*. Filadèlfia: Lippincott, 1924.
- THOMAS, W.I.; ZNANIECKI, F. *The Polish Peasant in Europe and America*. 1918-1920. Chicago University of Chicago Press, 1958.
- THOMAS, W.I. *Old World Traits Transplanted* (amb ROBERT E. PARK i HERBERT H. MILLER). Nova York: Harper & Brothers 1921. («Americanization Studies», ed. Allen T. Burns); n'hi ha versió en italià, a càrrec de R. Rauty (trad. C. Dominijanni). Roma: Donzelli editore (Biblioteca), 1997.
- THOMAS, C.Y. *The Rise of Authoritarian State in Peripheral Societies*. Nova York: Monthly Review Press, 1984.